

KATEGÓRIÁK BÚVÖLETÉBEN (Válasz Berend Nórának és Löffler Tibornak)

Löffler Tibor írásommal kapcsolatban kifejtett kritikai észrevételeinek legnagyobb értéke számomra az, hogy a feudalizmussal és az ázsiai termelési móddal kapcsolatos álláspontom határozottabb, egyértelműbb megfogalmazására késztet.

Löffler írásából ugyanis kitűnik, hogy – bizonyára fogalmazásmódom tömörsége miatt – nem értette meg, illetve félreértette mondandóm lényegét. Másrészt a feudalizmussal kapcsolatos megállapításai nem nélkülözik a tárgyi tévedéseket, amit nem pótolhat a Marx-szövegek pontos ismerete sem.

Nyilvánvaló félreértésnek tartom azt az állítását, hogy Berend Nóra álláspontját az „européer kultúrkritika szellemében” támadom, csakúgy mint azt, hogy írásomban „felvállalom” a marxista értékelméletet, és – úgymond – visszahelyezem azt „eredeti bölcsőjébe és foglatatába, az európai civilizáció élet- és értékvilágába”. Az „européer kultúrkritikai álláspontot” írásomból semmiképpen sem olvashatta ki (ezt idézettel sem próbálja alátámasztani), ehelyett benyomásom szerint ezzel kapcsolatos előítéleteire támaszkodik. A nekem tulajdonított „kultúrkritikai” viszonyulás módja ellen márcsak azért is tiltakoznom kell, mert nem politikai vagy ideológiai céllal, hanem a tudományosság igényével vállaltam a vitát.

Nem tekintem tehát „magasabbrendűnek” az európai fejlődést, és főként *nem tekintem pejoratívnak az ázsiai termelési mód kategóriáját és az „ázsiai” jelzőt!* (Hogy miféle politikai gyakorlat vagy ideológia alapjául szolgálhatnak ez utóbbiak, azzal itt és most egyszerűen nem vagyok hajlandó foglalkozni.) Való igaz, hogy a marxizmusra hivatkozom, csakhogy ez ott nem jelenti szükségképpen az azzal való azonosulást. A hivatkozás alapja írásomban a marxizmusnak mint haladáselméletnek a feltehető közismertsége.

Mondandóm szempontjából talán felesleges is volt, hogy Marxt és a marxizmust akárcsak a példa kedvéért is megemlítettem, mert ezzel azt a benyomást kelthettem, hogy Berend Nóra álláspontját Marx ázsiai termelési mód kategóriája alapján támadom. Ez pedig két szempontból is felesleges:

Először is azért, mert ezt nagyon is meggyőző módon már megtette Tőkei Ferenc, a téma vitathatatlanul legnagyobb hazai szaktekintélye.* Másodsorban azért, mert Berend Nóra írását, annak logikai keretein belül maradvá is hatékonyan kritizálhatom. Gondolatmenete egy leegyszerűsített logikai sémával a következőképpen ábrázolható: 1. a feudalizmus haladó társadalmi forma, és ahol ennek meglétét „ki tudjuk mutatni”, ott nem lehet szó stagnálásról; 2. hűbériség és földesúri magántulajdon = feudalizmus; 3. Japán történelmének vizsgált időszakában ott „hűbériséget” és „földesúri magántulajdont” találunk; 4. eszerint Japánban akkor feudalizmus volt; 5. tehát a japán társadalom nem stagnáló és nem „ázsiai” társadalom.

1. Azzal természetesen egyetértek, hogy a feudalizmus progresszív formáció, de csak azért, mert a *progresszív európai fejlődés egy részmozzanata, egy szakasza*, és csak annyiban, amennyiben az európai típusú fejlődést progresszívnek tekinthetjük.

Csakhogy Európán kívül – tudomásom szerint – egyetlen kultúrát sem találunk, amelyben a progresszivitás, vagy akárcsak a „fejlődés”, az *önjellemzés*, az *önértékelés* részét képezné, és ahol a „fejlődés” értéket jelentene.

* Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez. Kossuth, 1975, p. 155-158. Az ázsiai termelési mód a történelemben. Gondolat, 1982., 15.p., 17.p.

A haladás a *kizárólagosan európai „univerzális racionalizmus”* gondolatrendszerének központi kategóriája. Magának a haladásnak a (vélt?) célja és tartalma az azt magába foglaló konkrét ideológiáktól függően persze sokféle lehet.

A „nem-európai” társadalmak belső értékrendjében a haladás és a fejlődés tipikusan *nem szerepel értékként*, pontosabban: ez, mint szempont *meg sem fogalmazódik!* Számukra tehát a „stagnálás” egyáltalán nem pejoratív kategória, mindaddig, amíg nem kell szembenézniük az európai kihívással, és számukra sem kell, hogy az legyen, főleg ha azt nem abszolút mozdulatlansággként értelmezzük. A stagnálás, csakúgy mint a fejlődés és a progresszió *európai szempontok szerint* megfogalmazódott értékítéletek, de nemcsak értékítéletként, hanem tudományos, leíró kategóriaként is alkalmazhatók. A stagnálás nem jelent szükségképpen mozdulatlanságot, változatlanságot, nagyon is összefér azzal bizonyos, *más szempontok szerinti* fejlődés.

Valamely társadalom egy bizonyos szempontból is bizonyulhat stagnálóknak, ha azt döntő szempontként értékeljük. Ilyen döntő szempont lehet az európai ember számára (aki a történettudomány alapkategóriáit egyáltalán megfogalmazta) *az individualitás megléte vagy hiánya* az adott társadalomban, és a társadalom anyagi-technikai fejlődése *ennek fényében* értékelődik.

Tehát egy stagnáló társadalomban is végbemehet egy bizonyos értelemben vett fejlődés, a technika, a termelőerők fejlődése, a megművelt földterület és a népesség növekedése, anélkül, hogy az az emberi kapcsolatok jellegében, a „termelési viszonyokban” alapvető változást hozna.

Szembetűnő viszont, hogy ez a fejlődés az Európán kívüli társadalmakban nem a decentralizációs (Berend Nóra által feudálisnak tekintett) szakaszban megy végbe, hanem éppen akkor, amikor ez a formáció a tipikusnak ismert „ázsiai” jellegzetességekkel bír: erős a központi hatalom, a bürokrácia függése a központi hatalomtól egyértelmű, *ezért be tudja tölteni funkcióját* a társadalmi újratermelés *redisztributív* modelljében. Nem véletlen, hogy Japánban is a Tokugawa korszakban megy végbe egy ilyen fejlődés: nagymértékben nő a megművelt földterület és a termelés színvonala, és ezzel együtt a lakosság száma is (kb. 15 millióról 28 millióra). Ugyanezt figyelhetjük meg épp ebben az időben (1644 után) Kínában, ahol a Mandzsu-dinasztia uralomra jutásával szilárdul meg a központi hatalom. Míg az európai gondolkodásban szemponttá, értéké válik a fejlődés, sőt a haladás, addig ezzel az Európán kívüli társadalmak egyikében sem találkozunk. Ezzel szemben jellemző azokra egy „statikus”, mozdulatlan, „örök” világrend képzete, amelynek alapvető értékei a biztonság és a stabilitás. A „stagnálás” tehát nemcsak az európaiak értékítélete velük kapcsolatban, hanem bizonyos mértékig az önjellemzés és az önértékelés része, így a struktúra jellemzésére alkalmas, adekvát kategória. (Jól látható tehát, hogy nem fogadom el Hegel, Marx és Tőkei pejoratív minősítését ezzel kapcsolatban, és most már azon csodálkozom, hogy Berend Nóra és Löffler ezt minden további nélkül elfogadták.)

2. Berend Nóra írásában két érv szerepel annak bizonyítására, hogy Japánban a Tokugawa kort megelőző évszázadokban feudalizmus volt: a „hűbériség” és a „földesúri magántulajdon”. Egy szót sem ejt viszont arról, hogy létezik-e *paraszi magántulajdon*, és beszélhetünk-e valamilyen fokú *individualitásról* is a társadalom egészét tekintve (a kettő nyilvánvalóan összefügg). A mai japán társadalom közismerten alacsony fokú individualizáltságát (majdhogynem annak hiányát) és eleven patriarchális viszonyait figyelembe véve aligha gondolhatunk arra, hogy a középkorban alapjában véve más lett volna a helyzet.

Ha a feudalizmust mint totalitást vizsgáljuk, akkor ezt abba a *fejlődésívbe ágyazva* kell figyelembe vennünk, amelynek elválaszthatatlan részét (szakaszát) képezi. Azt a *szakaszát*, amely a *progresszív alapmozzanatok* megőrzése, sőt továbbfejlesztése mellett (az individualizáció magasabb szintjén) olyan *járulékos* jegyekkel rendelkezik mint a

hűbériség és a jobbágyviszony (bár igazán tipikusan csak a „korai” feudalizmusban). Ezek tehát önmagukban még nem a feudalizmus konstitutív elemei.

Azt persze mondhatjuk, hogy az „ázsiai” fejlődés bizonyos szakaszai a korai feudalizmusra *emlékeztetnek*, bár ilyen alapon talán érdemesebb azt mondanunk, hogy az „európai” fejlődés korafeudális szakasza az „ázsiai” formára *emlékeztető* vonásokkal rendelkezik, és a későbbi fejlődés éppen abban áll, hogy levetkőzi ezeket a vonásokat.

3. Előző írásomban kétségeimnek adtam hangot aziránt, hogy a „japán középkornak” a Berend Nóra által vizsgált jelenségei mennyiben tekinthetők „magántulajdonnak” illetve „hűbériségnek”. Változtatlanul kitarok emellett, hogy a vizsgált jelenségek a *központi hatalom meggyengülése – névlegessé válása* nyomán bekövetkező *hatalmi decentralizálódás* következtében előálló *ideiglenes* jelenségek (tehát nem tartós struktúráképző elemek), mert a Tokugawa kor kezdetén „meglepő” gyorsasággal eltűnnek (ezeket érdemben Löffler sem cáfolta).

Még ha kialakulnak is a hűbéri kapcsolatokban a kölcsönösség bizonyos elemei, azok nem válnak általánossá, dominánssá, és nem jelentik a feudális rendi társadalom megalapozását, hanem egy „*anarchizálódást*” *folyamat részmozzanatát*.

A szolgálati birtokot annak örökíthetősége még nem teszi magántulajdonná „korlátozott” értelemben sem! A feudalizmus és az antik forma korlátozott magántulajdona azért nem hozható párhuzamba az említett japán birtoklásformával, mert a „korlátozottság” itt a magántulajdon „emancipálódási folyamatára” utal.

4. Alapjában képtelenségnek tartom tehát, hogy Japán történelmének bármely időszakára alkalmazható lenne a feudalizmus nagyon is „európai” kategóriája. Éppenséggel azt tekintem „Európa-centrikusnak”, aki ezt minden áron bizonyítani igyekszik, mintha a japán történelem enélkül nem lenne *a maga nemében* éppoly „értékes” vagy akár – ízlés szerint – „értékesebb”, mint az európai fejlődés. (Az más kérdés, hogy számomra, az európai ember számára az „európai” fejlődés értékei azok, amelyekkel leginkább azonosulni tudok, és ebben óhatatlanul szerepet játszik mai társadalmunk „ázsiaiságának” elutasítása is. Ez nem jelenti azt, hogy a tudományos problémák vizsgálatát ilyen érzelmi-aktuálpolitikai szempontok alapján végezném!)

5. A fentiekből is következően egyáltalán nem látom szükségét annak, hogy a japán történelem haladó, *nem-stagnáló* voltát bizonygassuk, és főleg nem úgy, hogy egy európai kategóriába próbáljuk „begyömöszölni” annak *konkrét totalitását*.

Ez az a pont, ahol Berend Nóra és Löffler Tibor álláspontja közös nevezőre hozható. Az ázsiai termelési mód, az „ázsiai” jelző és azzal csaknem szinonim „stagnálás” számukra tudományos *érték*-kategóriákat, *pejoratív* kategóriákat jelentenek, és ezzel önkéntelenül is *európai értékrendet vállalnak fel* és képviselnek. Ennek fényében már kérdéses, hogy melyikünk vádolható „európacentrikus” állásponttal. Hiszen ha Löffler figyelmesen elolvasta volna írásom zárszavát, kiderült volna számára, hogy nem a japán fejlődés „érvényességének” bizonyítása ellen van kifogásom, hanem a módszer ellen. Az ellen, hogy a szerző (és gyanítom, hogy Löffler szintén) nincs tisztában az alkalmazott kategória (a feudalizmus) *teljes „értékvonzatával”,* vagyis azzal, hogy *az mitől progresszív.* Ezért most újból le kell szögeznem: csakis aítól, hogy *egy önmagát „progresszívnek” tekintő fejlődés részmozzanata, annak „feudális” szakasza.* Ennyiben persze partikuláris kategória! Konkrét totalitást jelöl, nem absztrakt kategória. Az „ázsiai termelési mód” ezzel szemben absztrakt „keret-fogalomként” értelmezhető, amely az emberi fejlődés „tipikus” útját bejáró társadalmak közös, domináns jellemzőit foglalja magába, a „deviáns”, különös, nem-tipikus európai fejlődéssel szemben.

Ahelyett tehát, hogy az Európán kívüli társadalmak némelyikét a feudalizmus kategóriával próbálnánk „felértékelni”, jobb, ha elfogadjuk, hogy az *nem „egyetemes”*

kategória, és Európában is csak nagy körültekintéssel alkalmazható! (Itt valóban „összemosó” kategória lehet.)

Berend Nóra és Löffler Tibor módszerével kapcsolatban tehát az a legfőbb fenntartásom, hogy a japán társadalom fejlődésének jellemzésére annak *adekvát kategóriái* helyett egy más típusú fejlődés (az európai) *adekvát kategóriáit* próbálják alkalmazni.

Azt előző írásomban már szóvá tettem, hogy az „ázsiai termelési mód” nem a legszerencsésebb összefoglaló kategória, mégis alkalmas *kiindulópontnak* tartom a szóbanforgó *fejlődéstípus* jellemzéséhez.

Kikerülhetetlennek tartom, hogy néhány mondatban – emlékeztető jelleggel – felvázoljam a két fejlődéstípus alapvető megkülönböztető jellemvonásait, mert enélkül mondandóm többi része a levegőben lóg.

A történész számára közhely, hogy az európai fejlődés sajátosságának alapja *a magántulajdon általánossá válása*. Ez lesz az *anyagi alapja* az európai fejlődés legszembetűnőbb sajátosságának, az *individualizációnak*, a személyiség viszonylagos autonómiájának, a fejlődés azon szakaszában is, amikor *már* nem mindenki rendelkezik magántulajdonnal.

Az „egyéni” létrejöttének eredményeként alakulnak ki és jutnak dominanciára (ugyancsak egyedülálló módon) a *mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyok* és a *horizontális struktúrák*.

Ez a fejlődés annyiban minősül – saját értékítélete alapján – haladónak, amennyiben az ősi közösségekből kibontott individuum számára egyre nagyobb mozgásteret biztosít, miközben az egyéni energiák felszabadulása és a „természeti korlátok visszaszorítása” révén egyre nagyobb gazdagságot halmoz föl.

A „nem-európai” fejlődéstípus ezzel szemben nem ismeri az individuumot, az *egyedek feltétlen közösségi alárendelődése* jelenti valóságos alapját, akár vannak „faluközösségek”, akár nincsenek. Az uralkodó viszonyok ennek megfelelően a *patriarchális-hierarchikus* viszonyok, mégpedig gyakorlatilag kizárólagos érvényűvel. A hierarchikus jellegnek és az egyedek teljes alárendelődésének felel meg a *bürokratikus-despotikus hatalmi struktúra* léte is. Itt szó sincs tehát az egyén viszonylagos autonómiájáról és horizontális struktúrák kialakulásáról!

Ezek után vegyük sorra Löffler Tibor észrevételeit!

Írásában igyekszik különbséget tenni a „kifejlett feudalizmus” és a „feudalisztikus viszonyok” között, mondván, hogy bár Japánban valóban nem beszélhetünk az előbbiről (az ázsiai faluközösségek megléte miatt), „... a feudális viszonyok bizonyos jellemzői megjelentek, még ha torzultan is”.

Adott tehát egyszer a „kifejlett feudalizmus”, amely valószínűleg csak néhány helyen tud teljesen „kifejlődni” (persze, hogy miért éppen ott és mit jelent ez konkrétan, azt nem tudjuk meg), másrészt adottak ennek „bizonyos jellemzői”, amelyek nyilvánvalóan „egyetemes érvényűek” lehetnek, mert bárhol megjelenhetnek, és ha „ázsiai tulajdonként” jelennek meg, az így kialakuló „... állapotot nyugodtan nevezhetjük „ázsiai feudalizmusnak” ...”. Hát persze hogy nevezhetjük, csak éppen nem látom semmi értelmét! Éppenséggel az vall „elméleti-fogalmi szegénység”-re, ha a „kifejlett”, „európai” feudalizmus (korai szakaszának) kategóriáit próbáljuk jobb híján alkalmazni az „ázsiai forma” sajátos decentralizálódási tendenciáinak fogalmi megragadására. Holott ez a decentralizáció egészen *más alapokra épül*, mint a feudális, és más az alternatívája: nem a korporációk „fejlett” feudalizmusa és még kevésbé kapitalizmus, hanem egy nagyon is markáns „*ázsiai*” *vonásokat mutató centralizáció a Tokugawa korszakban*.

Berend Nóra a Tokugawa kort a kapitalizmus „előkészítésének” tekinti, azt a látszatot keltve, mintha a „japán kapitalizmus” öntörvényűen alakult volna ki, és nem a *külső kihívás* indította volna el az *iparosodást* (konkrétan: Perry amerikai admirális

hajóinak megjelenése 1853-ban, amely kikényszerítette a kikötők megnyitását, majd 1868-tól a reformokat)!

Japán számára az iparosodás volt az ára annak, hogy elkerülje a „centrummal” szembeni alávetett helyzetet, és meg tudja őrizni kulturális identitását (gyakorlatilag napjainkig!).

Löffler a feudalizmussal kapcsolatos állításaimat rosszul értelmezi, és ezért tévesen interpretálja azokat. 1. Nem a jogviszonyokat tekintem elsődlegesen az „európai” fejlődés „lényegének” és „progresszív elemének”, hanem a magántulajdonra épülő individualitást és a mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyokat tekintem „*progresszív alapelemeknek*”.

Tehát *nem kizárólagos* elemeinek, mint azt később állítja, a feudalizmus nem kizárólag ezekből áll, de ezek jelen vannak abban, sőt dominánsak. „Kiegészülnek” viszont függőségi-alárendeltségi viszonyokkal, amelyeknek a jellege a fejlődéssel változik, humanizálódik, tehát ez is alkalmas a fejlődés szakaszolására („rabszolgatartó”, „hűbéri”, „tőkés”). 2. Párhuzamot állít föl a „korporációk” és az ázsiai faluközösségek között, mondván, ez utóbbiban is egyenlőségi-mellérendeltségi viszonyok uralkodnak. A dolognak csak az a szépséghibája, hogy ilyen viszonyokról nincs értelme beszélni ott, ahol nincs *kiknek* egymás mellé rendelődni megegyezés alapján, mert az egyén mint olyan, amely ezt megtehetné, nem létezik, a közösség egyedei pedig „természetadta módon” *alárendelődnek* a közösségnek! 3. Több ellentmondást is tartalmaz a következő mondata: „A hűbéri (senior-vazallus) viszony *nem szerződéses*, hanem *reciprocitáson*, azaz *kölcsönösségen* és *viszonosságon* alapuló *hatalmi-alávetettségi* viszony.”

A történelmi tények azt bizonyítják, hogy a hűbériség *szerződéses viszony*, amely meghatározott feltételek mellett felbontható. Ellentmondást látok abban, hogy egyrészt elismeri a jogviszonyok alapvető szerepét az európai fejlődésben, másrészt bagatellizálni igyekszik az egyenlőségi viszonyok jelentőségét. Holott a jog – épp azáltal, „hogy egyenlően mér” – egyenlőségi viszonyokat szabályoz.

Az idézett mondatban fellelhető belső ellentmondás az, hogy egyrészt tagadja a szerződéses jelleget, másrészt (bár a reciprocitás téves magyarázatoként) „kölcsönösségen és viszonosságon alapuló” viszonyról ír, ami tökéletesen jellemző a szerződéses jellegre. Majd ennek rögvest ellentmondva „hatalmi-alárendeltségi viszony”-ként jellemzi *ugyanazt* a viszonyt. Az alávetettség némi fenntartással elfogadható, bár itt inkább szerződésben meghatározott feltételek mellett történő *alárendelődésről* van szó. Azt viszont, hogy ez az alárendelődés nyers, hatalmi alapon, valóságos „ázsiai” módon történt volna, semmiképpen sem tartom elfogadhatónak és bizonyíthatónak. A reciprocitás értelmezése is nyilvánvaló fogalomzavart tükröz, hiszen a reciprocitásnak – az árucserétől *eltérően* – épp az a lényege, hogy nem érvényesítik az ekvivalencia, az *egyenlő értékek* elvét, azaz a viszonosságot. Az ajándékcseré azt jelenti, hogy az ajándékozó nem vár viszont-ajándékot, számára az ajándékozás presztízskérdés. Az persze más kérdés, hogy a hűbéri viszonyban a reciprocitás is jelen van. 4. Szó sincs arról, hogy a modern jogfelfogás alapján beszélne egyenlőségi-mellérendeltségi viszonyokról a feudalizmusban. Kár tehát azt bizonygatnia, hogy általános jogegyenlőség nem létezett, mint ahogyan azt sem, hogy a „jog forrása transzcendens”.

Először is: a „szabadság kis köreinek” igenis megvolt a maga egyáltalán nem transzcendens, hanem részben a szokásjogból származó joga, és a „körön belül” igenis egyenlőségi viszonyokat szabályozott.

Másodszor: történelmi tanulmányai alapján Löfflernek is tudnia kellene, hogy ott, ahol „a feudalizmus” kialakult, a jog alapja a törzsi szokásjog írásba foglalása volt (még ha ezt a királyok végezték is el), nem pedig a „transzcendencia”. 5. Az individuum nem egy máról-holnapra előálló tény, amit a pénzgazdálkodás teremt meg.

Különbözik nem lenne értelme individualizációs *folyamatokról* beszélni. Persze, hogy az egyén teljes szabadságát (jogi értelemben) a tőkés társadalom (és nem pusztán a pénz) teremti meg, de bizonyos értelemben már azelőtt is beszélhetünk egyénről, mert a magántulajdon már azzá tette. *Nemcsak* a pénzgazdálkodás és a „képességek specializálódása”, a termelőerők *ilyenfajta* elkülönülése teheti lehetővé a „személyi függetlenséget”, hanem az ösközösség felbomlásával általánossá váló föld-magántulajdon. Persze ha a magántulajdon a „feudum”-mal azonosítja, nem pedig a „germán forma” magántulajdonából indul ki, akkor már érthető. 6. Löffler feudalizmus „klasszikus” időszakának „anarchiáját” szematikusan eltűzolja („rablások, fosztogatások, háborúskodások”...), ahol a tulajdon a katonai erőviszonyok *közvetlen* és *puszta függvénye*, és tiltakozik az ellen, hogy a feudális tulajdon a modern polgári tulajdonhoz *viszonyítva* elemezzük. Marx, akire több ízben is hivatkozik, pedig ezt tette, mert a feudalizmust a kapitalizmus felé vezető fejlődés lépcsőfokának tekintette, tehát magától értetődően tekintette a végeredményt viszonyítási alapként egy progresszív fejlődés vizsgálatánál. 7. Egyetértek Löfflerrel abban, hogy a patriarchális viszonyok és a redistribúció egyaránt jelen vannak a feudalizmusban is. Pontosabban: ezek is jelen vannak. Ezzel azonban érdemben nem cáfolja az alapviszonyok dominanciáját.

Végül néhány módszertani kifogására válaszolva, magam is tennék néhány észrevételt a fogalmak Löffler által használt módját illetően: „Logikailag ellentmondásosnak tartom, hogy Telek szerint a középkori Japánban a faluközösségi viszonyok az *alapviszonyok*, ugyanakkor a társadalom *uralkodó vonásai*-nak a hatalmi-despotikus viszonylatokat tartja. Vagy ezt, vagy azt kell kiemelni, mert a kettő csak megalapozott indoklással állítható egymás mellé, bár ekkor tartózkodnunk kell az „alap” és az „uralkodó” jelzők önmagukban semmitmondó használatától.”

Írásomban sehol nem szerepel kitétel a „hatalmi-despotikus” viszonylatokról, ezért azt sem írhattam, hogy azok uralkodó viszonyok. Másrészt a társadalom alapviszonyaiként nem a faluközösségi viszonyokat, hanem a kizárólagosan patriarchális, alá-fölrendeltségi viszonyait határoztam meg. Így tehát „ellentmondás” sem lehetséges a kettő között.

Módszertani hibának rója föl, hogy úgymond *nem választom el* a „vizsgált tárgy” (itt valószínűleg a feudalizmusra gondol) „logikai struktúrájának feltárását” ... „attól a funkciótól, amelyet egy rajta kívül álló folyamatban betölt”. „Tehát a feudalizmus specifikumait a feudalizmusnak az európai fejlődésben betöltött szerepe szerint magyarázza.” Nem látom szükségét és értelmét az ilyenfajta szétválasztásnak, mert ezzel a feudalizmust ő is olyanfajta „absztrakt” egyetemes kategóriává akarja tenni mint Berend Nóra. Arra azonban ő sem ad választ, hogy honnan származik ez az „absztrakció”, miből absztrahálódik.

Löffler másfajta szétválasztással is él, amikor megkülönbözteti a feudalizmus alapját jelentő „szociokulturális evolúciót” az arra „ráakódó” „rendszeről” (felépítménytől?), amely önmagában elfogadható, ha a feudalizmus „rendszerét” nem próbálja egyetemes, bárhol alkalmazható kategóriaként értelmezni, mintha az „önálló életet élve” bárhol felbukkanhatna.

A *struktúra totalitásából kiragadott* kategóriák ilyenfajta „panelszerű” alkalmazását – bármennyire látványos is – önkényesnek és jogosulatlannak érzem.

TELEK JÁNOS